

Дарія Сироїд

**Давньокиївські оповідання у *Замойському*
рукописі поч. XVI ст.¹**

**(з фондів наукової бібліотеки Львівського
національного університету імені Івана Франка,
шифр 203.III)**

Збірник, що тепер зберігається у фондах наукової бібліотеки Львівського університету під шифром 203.III, називав «Замойським» Іван Франко, бо рукопис був власністю Василіанського монастиря у Замості². Проте початково він належав бібліотеці Софійського собору у Полоцьку, для якої і був виготовлений, як свідчить про те на його ж сторінках переписувач (а, можливо, й упорядник) єромонах Алексій. До Замостя, за припущенням Якова Щапова³, рукопис вивіз Ян Замойський, канцлер і великий гетьман коронний (1541–1605), де він потрапив до православ-

¹ Використання терміну «оповідання» зумовлене кількома обставинами, насамперед тим, що більшість текстів про які йтиметься, літописного походження (за аналогією до терміну «літописне оповідання»). Разом з тим, він є певним термінологічним узагальненням, оскільки у рукописних збірниках такі тексти мають різні жанрові означення (сказання, слово, чудо, пам'ять) або не мають жодного. У даному випадку, у *Замойському рукописі*, жанрове означення має лише чудо святого Миколая *О дѣтище*.

² На форзаці маємо екслібрис Бібліотеки Замойського монастиря Чину святого Василя Великого, який повторюється на 1-ій і на 8-ій сторінці: Ex Libr. Bibliothecae Monasterii Zamosciensis PP O.I. Basilii Magni.

³ Я.Н. Щапов, *Библиотека Полоцкого Софийского собора и библиотека Академии Замойской*, в: *Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. Проблемы взаимо-*

ної церкви, що згодом належала монастиреві Отців Василіан. Про життя рукопису говорять численні записи на маргінесах як полоцького, так і замайського періоду. Цей *Збірник слів і житій*, як записано у каталозі, фактично є прологом на півроку з вересня і традиційно, окрім перекладних житій і повчань Отців Церкви, містить декілька киеворуських оповідань. Власне вони стали приводом до ширшої розмови про цей рукопис, який заслуговує на сучасні різнопланові дослідження.

Дослідження і опрацювання рукопису

Короткий опис збірника зробив Яків Щапов у статті, присвяченій бібліотеці Полоцького Софійського собору⁴, ліквідованій у 1579 році. Датує дослідник рукопис першою чвертю XVI ст., а палітурку – XVII–XVIII ст.⁵. Філігрань – тіара з хрестом (Бріке, № 4901–4902, 1511–1520 pp.)⁶. Відзначає Я. Щапов і те, що книга, як і уся бібліотека, належала не єпископові, а клірові Софійського собору⁷. Сам же переписувач книги Алексій, на основі записів якого зроблено такі висновки, був полочанином, можливо, бібліотекарем Софійського собору⁸.

До Я. Щапова Замайський рукопис згадує Еміль Калужняцький у статті *Огляд слов'яно-руських пам'яток мови і писемності, що знаходяться у бібліотеках і архівах львівських*⁹ і особливу увагу звертає на оповідання про чудо Миколая з немовлям, передруковуючи його у своїй статті.

Найбільшої уваги рукописові приділив Іван Франко. У передмові до першого тому *Апокрифів і легенд* він навіть обіцяє подати опис рукопису у передмові до II-ого тому, проте щось цьому перешкодило. Його інтерес викликало чимало текстів з прологу. Зокрема, у розвідці *Откровеніє*

отношений Польши, России, Украины, Белоруссии и Литвы в эпоху Возрождения, Москва 1976, с. 268.

⁴ Ibidem, с. 262–282.

⁵ Ibidem, с. 268.

⁶ Характерна, за спостереженням О. Іванової, для українських та білоруських рукописів, Див. О. Іванова, *Папір кириличних рукописів XVI ст.: аналіз походження та динаміка використання*, „Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів”, вип. 9, 2004, с. 167.

⁷ Я.Н. Щапов, *op. cit.*, с. 271.

⁸ Ibidem, с. 272; у примітках дослідник дякує Я.Д. Ісаєвичу за допомогу в опрацюванні цього списку.

⁹ Е. И. Калужняцкий, *Обзор славяно-русских памятников языка и письма, находящихся в библиотеках и архивах Львовских*, в: *Труды Третьего археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года*, т. 2, Киев 1878, с. 214–321.

св. Степана: студія над одним маловідомим апокрифом¹⁰ він порівнює текст, розміщений у Замойському рукописі, зі ще одним списком – львівським, повнішим і, на його думку, ближчим до оригіналу. У скороченнях, яких зазнав цей текст, дослідник знаходить «певну логіку»: редактор намагається опустити всі згадки про Пилата, зображеного у традиції *Никодимового Євангелія*, як таємного прихильника або й послідовника Христа: «здоровий інстинкт бунтувався против такого абсурду, як признание [Пилата] святим нашої церкви»¹¹.

Це мучеництво святого Стефана зі Замойського рукопису друкує Іван Франко у своїх *Апокрифах і легендах*¹². Окрім нього, у третій том увійшли й «замойські» *Мучеництво Теклі*¹³, *Похвала святого апостола і євангелиста Йоана Богослова*¹⁴, *Діяння і мучеництво св. Апостола Томи*¹⁵, *Проявлення хрещення руського від святого Апостола Андрія*¹⁶, *Мучеництво святого Климента, папи римського*¹⁷. У другому томі І. Франко розміщує *Сказання Афродитіяна про чудо у Перській землі*¹⁸ та *Слово про вбивство пророка Захарії*¹⁹.

На жаль, інших досліджень цього рукопису або не було, або вони невідомі.

Структура і зміст рукопису

Замойський рукопис добре збережений, за винятком втрачених сторінок кінця *Слова про пророка Захарію* і початку *Чуда архистратига Михаїла в Хонах*, також бракує початку *Життя Якова Перса*. Він складається з житій святих і повчань Отців Церкви, впорядкованих згідно з церковним календарем, що й дає підстави вважати його прологом.

¹⁰ І. Франко, *Откровеніє св. Степана: студія над одним маловідомим апокрифом*, в: І. Франко, *Зібрання творів: у п'ятдесяти томах*, т. 36, с. 140–169.

¹¹ *Ibidem*, с. 166.

¹² *Апокрифи і легенди з українських рукописів*, зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко, т. 3: *Апокрифи новозавітні*, Б: *Апокрифічні діяння апостолів* [репринт видання 1902 року], Львів 2006, с. 28–33.

¹³ *Ibidem*, с. 33–45.

¹⁴ *Ibidem*, с. 61–64.

¹⁵ *Ibidem*, с. 98–101.

¹⁶ *Ibidem*, с. 141–142.

¹⁷ *Ibidem*, с. 238–245.

¹⁸ *Апокрифи і легенди...*, т. 2, с. 3–11.

¹⁹ *Ibidem*, с. 146–149.

Прологові як типові збірника присвячено чимало досліджень²⁰, можна сподіватися, що й Замоїський рукопис буде розглянуто з погляду типології, походження, редакції і т.д. Уваги заслуговує насамперед структура рукопису. Увесь збірник поділений на 114 глав, кожна з них – це житіє, мучеництво, пам'ять, слово; часом як глава виділяються чуда, що розміщені після житія (наприклад, мучеництво святої Теклі і чуда розміщені у 3 главах – від 20-ої до 22-ої). Попри властиві для пролога скорочення, житія часто займають понад 10 сторінок і максимально повно охоплюють події життя святих. *Житіє Святого Миколая*, разом з чудами і похвалою, перевищує 70 сторінок.

Господнім чи Богородичним святам присвячено переважно більше, ніж одне *Слово*. Так, на Різдво Богородиці подано *Слова* Андрія Критського, Йоана Дамаскіна, Якова Апостола; на Воздвиження Чесного Хреста – аж 5 текстів: два аноніми, а також *Слова* Йоана Златоустого, Василя Селевкійського та Пандолія Візантійського; два *Слова* присвячені Йоану Хрестителю; три – Йоану Богослову; два – на собор архистратига Михаїла; два – на Введення Богородиці; п'ять *Слів* на Різдво: окрім аноніма, три *Слова* Йоана Златоустого і *Бесіда* Василя Великого, а також *Похвала Богородиці* і *Воплоченню Ісуса Христа* Атанасія Кіпрського; п'ять *Слів* на Богоявлення, чотири – на Стрітіння; і завершують збірник три тексти, присвячені Віднайденню голови Йоана Хрестителя.

Разом з тим неважко помітити й іншу особливість збірника: його вибірковість. Не кожен день вшанований пам'яттю свого святого, окрім того, в один день згадується здебільшого лише один святий. Загалом, кожного місяця відзначено від шести до п'ятнадцяти днів. Така статистика відображає особливий добір вшановуваних святих, серед них – святі апостоли, інші відомі святі, як Симеон Стовпник чи Євстахій Плакида, але присутні й менш відомі. Складається враження певного задуму упорядника, який, звичайно, узгоджувався з традицією укладання збірників такого ґатунку.

²⁰ Ось тільки декілька книжок, що вийшли за останній час: М.В. Чистякова, *Текстология вильнюсских рукописных прологов: сентябрь-ноябрь*, Вильнюс 2008; О.В. Лосева, *Жития русских святых в составе древнерусских прологов XII – первой трети XV веков*, Москва 2009; Л.В. Прокопенко, *Древний славянский рукописный Пролог: история создания, редакции, бытование в XII–XIV вв. (сентябрьское полугодие)*, Saarbruecken 2011.

Маргінеси

Свое ім'я на сторінках рукопису залишив його переписувач – еромонах Алексій Полочанин. Перший запис²¹, зроблений на нижньому полі від 1-ого аркуша до 3-ого, з незначними пошкодженнями, спричиненими насамперед часом і гортанням початкових сторінок:

[...] ѳрмона^х алексіе да ѳс^{мъ} книг^ч сію [...] съборник, мѣць сентав^ра [...] // цр^квѣ пр^мр^пи бѣа спѣм^у софею. ѳ ѳ въ б^го спѣа [...] полоцк^ч. на пам^а мнѣ и родител^е мой и по[...] // [...]пи в^дѣ книг^ч сію ѿ цр^кви пр^мр^пи бѣа спѣго [...] с полоцка. с^ди ѳм^ч ѳ мьспит^ь б^гъ ѳ пр^чта^а // бѣа ѳ вси спѣи. зан^ъ а да^х книг^ч сію спѣм^у [...] вѣчно ѳ непор^шно, въ слав^ѣ б^го, ѳ в похвал^ѣ г^ви м^р[...].

Останній запис зроблений на форзаці, він не має жодних пошкоджень:

Ги [нсе] хе сн^у в^жни м^лп^вами пр^чп^ыа пи м^пре, ѳ спѣго ивана кр^пл^а, и спѣ^ы ап^лъ петра ѳ павла, ѳ всѣ спѣх пом^лни ѳ спси раба сво^го ѳв^гаго ѳромонаха але^ксія, давш^аго книг^ч сію спѣм^ч софею. ѳ ѳзбави ѳго вѣчныа м^жки ѳ всакого зл^а іако в^лн^ъ ѳси ѳ хвал^и ѿ всѣх^ъ спѣ^ы т^во^я въ вѣки аминь:—

Да аце кто данин^ч мою книг^ч сію, ѿимѣ ѿ цр^кви соборнога спѣго софеа с полска. да в^дѣ кл^пъ ѳ прокл^пъ ѳ свазан^ъ, ѿ спѣ^ы ѿц^ь седми собор^ъ. ѳ ѿ мене ѳв^гаго ѳромонаха але^ксія”,

Се поклон^ъ и в^лг^іе кн^зю ѳ вогар^ѳ и м^жѣ полочаном^ъ ѿ але^ксія, сами не ѳвидите дом^ѣ спѣго софеа, а въ ѳв^ндѣ не давай^{те}. а приказываю б^ви ѳ вам^ъ”.

Ще ряд поміток, вставок чи перекреслень у рукописі належать переписувачу; стосуються вони, переважно, пропущених або ж зайвих слів.

Пізніші записи зроблені кількома почерками, здебільшого скорописом, різним чорнилом, не лише церковнослов'янською, але й латинською та польською мовами. Можна легко допустити, що відносяться вони вже до замоїського періоду.

Часто це вказівки вгорі сторінки на дату читання тексту – мабуть, для зручності пошуку. Трапляються також пояснення незрозумілих слів, наприклад, у *Страстях трьох отроків і Даниїла пророка* (глава 77) зліва

²¹ Я. Шапов у примітках наводить скорочено як початковий, так і кінцевий запис ієромонаха Алексія, див. Я.Н. Шапов, *op. cit.*, с. 280.

на маргінесі чорним чорнилом, півуставом написані слова: «чотырижды», «смѣшают», «цимбалы», – що є синонімами-поясненнями до слів у тексті (с. 754); на с. 757 справа на полях бачимо «на кришта» – як пояснення до «на хроусталнахъ».

Деякі записи мають полемічний характер. Наприклад, на с. 56 зліва на маргінесі запис скорописом – коментар до Слова апостола Якова на Різдво Богородиці: „Зри читателю шатанне сѣмѹдренное плѣненних ѹмом Латинъ”, що стосується відмінної від усталеної інтерпретації Зачаття Діви Марії (до слів: „и почи аким первни днѣ в домоѹ своем и разоѹме анноѹ женоѹ своєю”).

Часто можна побачити на маргінесах позначки «чти» або «зри», які залишив котрийсь з читачів для себе чи для інших. Особливо багато їх у *Слові про прихід апостола Андрія*.

Де кілька текстів зазнали особливої уваги коментаторів. До таких належить, наприклад, *Мучеництво святої Анастасії Римлянки* (глава 72-а, 22-го грудня, с. 795–802), вже згадане *Мучеництво святого Стефана* (27-го грудня, с. 850–860; фраза латиною „Duo siti lapidate”, мабуть, стосується підкреслених у тексті Никодима і Гамаліїла; і, нижче, – „Decina hox (?) finivit”), а також *Мучеництво Теодора Тирона* (17-го лютого, глава 111-а, с. 1099–1106), початок *Сказання про віднайдення голови Йоана Хрестителя* (24-го лютого, глава 112-а, с. 1106–1115) і початок *Повісті про віднайдення голови Йоана Хрестителя* (24-го лютого, глава 113-а, с. 1115–1119).

Два записи фіксують смерть: у першому випадку, на с. 555 вказано, що „Раб Божий (ім’я невідчитане) переставився 30-го січня”; у другому випадку, на с. 595, вгорі над текстом зафіксована смерть Яна Замойського²²: „славної пам’яті Ян Замойський, воєвода сендомірський переставився року Божого 1665, 28-ого березня, у Світлий Вівторок”²³.

Так само в кінці на форзаці, під записом еромонаха Алексія, що займає майже півсторінки, є багато різних дописів різним чорнилом і почерками церковнослов’янською і польською мовами; чимало з них уже важко відчитати.

²² Останній представник старшої гілки Замойських, військовий і політичний діяч (1627–1665).

²³ Це запис при тексті *Життя преподобного Йоана Дамаскіна*, 4-го грудня.

Давньокиївські оповідання

Перекладні прологи (синаксари) досить швидко почали доповнюватися житіями київських (а згодом й інших руських) святих і оповіданнями про важливі події Київської Церкви²⁴. З цілої низки житій і розповідей у *Замоїському збірнику* присутні, певна річ, ті, що припадають на перше церковне півріччя. Цікаво, що всі вони сконцентровані навколо Софії Київської, з якою, очевидно, переписувач бачив безпосередній зв'язок іншої Софії – Полоцької.

До збірника увійшло 5 „неперекладних” оповідань. Перше з них, *Чудо святої Богородиці, чесного і святого її покрову, який бачили святі Андрій і Єпифаній* (с. 241–243), в основу якого покладений фрагмент із *Житія Андрія Юродивого* про видіння святої Богородиці у Влахернах²⁵, і щодо якого відкритим залишається питання авторства і локалізації²⁶. Подібна історія і зі *Словом похвальним про Житіє святого отця нашого Миколая* (с. 694–701)²⁷. Обидва тексти мають велику і складну історію досліджень, потребують у майбутньому детального розгляду.

Давньокиївськими у повному сенсі слова є три оповідання: про *Освячення церкви святої Софії у Києві*, про *Святого апостола Андрія, як прийшов у Русь, і благословив місце, і хрест поставив, де нині град Київ*, і *Чудо святого Миколая про немовля*. Опираючись на дослідження Ольги Лосевої, можна було б у цьому рукописі шукати інших традиційних для прологів оповідань, як *Сказання про освячення церкви вмч. Георгія у Києві*, що припадає на 26 листопада, або *Сказання про принесення перста Йоана Хрестителя з Константинополя до Києва* (7 січня), або ж *Пам'ять про землетрус 1107 року* (5 лютого). У зазначеній праці, як і в інших дослідженнях прологів, не згадується чудо, пов'язане зі Софійською іконою св. Миколая – Миколая Мокрого про врятовану дитину.

²⁴ Див. О.В. Лосева, *op. cit.*, с. 472.

²⁵ *Ibidem*, с. 129–131.

²⁶ И.Е. Юсов, *Службы Андрею Юродивому и Покрову Пресвятой Богородицы: Историко-культурные межтекстовые связи*, „Древняя Русь. Вопросы медиевистики” 2008, № 2 (32), с. 86.

²⁷ Див. арх. Леонид, *Житие и чудеса св. Николая Мирликийского*, в: *Памятники древней письменности и искусства*, вып. 34, с. 90–93; И. Шляпкин, *Русское поучение XI века о перенесении мощей Николая Чудотворца и его отношение к западным источникам*, Санкт-Петербург 1881; В. Зема, *Причинок до розвитку культу св. Миколая Мир-Лікійського*, „Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів”, т. 19, кн. 1, 2009, с. 258–268.

Освячення церкви святої Софії у Києві (4 листопада)²⁸

Традиція святкування освячення церкви святої Софії у Києві встановилася досить рано – за аналогією до свята освячення Софії Константинопольської²⁹. Сказання про освячення Софії Київської, за спостереженням О. Лосевої, зустрічається у прологах, починаючи з другої половини XIII ст. і майже дослівно переказує літописне оповідання 1037 року *Повісті временних літ*³⁰. У *Замойському збірнику* це сказання припадає на 48-у главу (гла̑ м̑и), с. 404–405³¹.

С. 404

м̑ца но̑връіа въ .д̑. д̑нь. с̑ц̑н̑іе̑ ц̑рк̑ви. сп̑г̑ыа̑
с̑в̑ф̑іа̑ . њже в к̑ывѣ. г̑и бл̑г̑ви ѡ̑че̑.

5 Ѡ̑г̑а̑ с̑в̑ф̑іа̑. њже вѣ̑ с̑з̑д̑а̑л̑ъ. бл̑г̑овѣ̑р̑н̑ый̑ к̑н̑з̑ь
і̑рославѣ̑. њ м̑п̑ропол̑і̑ю̑ сп̑г̑ы̑ соф̑і̑и̑ с̑з̑твор̑и.
и̑ пос̑ѣ̑м̑ь ц̑рк̑в̑ь на̑ з̑лап̑т̑ы̑ врап̑т̑ѣ̑х̑ъ сп̑г̑ы̑а̑ б̑ѣ̑а
бл̑г̑в̑ц̑н̑іе̑ с̑з̑д̑а̑. њже вѣ̑ з̑аложил̑ъ гр̑а̑ велик̑ый̑.
р̑ѣ̑ком̑ый̑ к̑ыѣ̑вѣ̑. по̑ с̑е̑ сп̑г̑о̑ ге̑в̑рг̑іа̑ манас̑ты̑
р̑ь с̑з̑д̑а̑. тако̑ в̑д̑ въ̑ к̑р̑ц̑н̑ій̑, наречено̑ бы̑ њ̑ма̑
10 ѡ̑мо̑у̑ ге̑в̑рг̑і̑и̑. тем̑ же̑ во̑ њ̑ма̑ своѣ̑ с̑з̑д̑а̑ ц̑рк̑в̑ь,
њ̑ сп̑г̑ы̑а̑ і̑рин̑ій̑ с̑з̑д̑а̑ ц̑рк̑в̑ь. і̑а̑же̑ число̑ лѣ̑тъ̑ бы̑ ѡ̑ на̑
чала̑ миро̑у̑. в̑ лѣ̑т̑ѣ̑ .ѡ̑.ѣ̑.м̑е̑. њ̑ присем̑ь̑ нача̑
вѣ̑ра̑ х̑р̑п̑і̑ан̑ьска̑а̑ в̑ ро̑у̑си̑ п̑л̑в̑д̑ип̑ис̑а̑. њ̑ раз̑ши̑р̑
ра̑п̑и. њ̑ чернор̑из̑ци̑ нача̑ша̑ мно̑ж̑ип̑ис̑а̑. њ̑
манас̑ты̑ревѣ̑ нача̑ша̑ вы̑п̑и. њ̑ вѣ̑ і̑рославѣ̑,
15 лю̑ба̑ ц̑рк̑в̑н̑ы̑ѡ̑ о̑у̑ста̑вы̑. њ̑ про̑з̑в̑ѣ̑т̑еры̑ лю̑
баше̑ с̑ѣ̑ло̑. њ̑з̑лише̑ ченор̑из̑ци̑ лю̑ба̑. њ̑ к̑ни̑
гам̑ъ̑ при̑ле̑жа̑. њ̑ по̑чит̑аше̑ ч̑аст̑о̑ в̑но̑ц̑ни̑ њ̑ во̑
д̑н̑и̑. њ̑ с̑з̑бра̑ пис̑ци̑ мно̑гы̑. њ̑ прел̑о̑г̑аше̑ ѡ̑ гр̑ѣ̑
ческ̑ы̑ к̑ни̑г̑ъ. на̑ словен̑ско̑ѣ̑ пис̑м̑ѣ̑ . њ̑ њ̑сп̑ис̑а̑
20 к̑ни̑гы̑ мно̑гы̑ , њ̑м̑и̑ же̑ по̑о̑у̑ча̑ю̑щ̑е̑ вѣ̑р̑н̑ій̑ лю̑д̑е̑̑
на̑сла̑жа̑ю̑т̑ся̑ в̑ж̑п̑ѣ̑вна̑го̑ г̑л̑с̑а̑. тако̑ с̑е̑ к̑по̑ з̑е̑
м̑ю̑ раз̑ор̑еп̑ь. њ̑ дро̑уг̑ы̑ њ̑же̑ на̑с̑ѣ̑в̑ѣ̑т̑ь. њ̑ њ̑и̑
же̑ по̑жина̑ю̑т̑ь. њ̑ і̑а̑да̑т̑ь̑ пи̑ц̑ю̑ не̑в̑ѣ̑с̑к̑д̑н̑ю̑̑
с. 405

25 ѡ̑ц̑ь̑ во̑ с̑его̑ влад̑им̑ер̑ъ̑ з̑ем̑лю̑ раз̑ора̑. њ̑ о̑у̑ма̑г̑ч̑и. ре̑
к̑ше̑ к̑р̑ц̑н̑і̑ем̑ъ̑ прос̑вѣ̑т̑и. с̑ї̑ њ̑же̑ на̑с̑ѣ̑в̑а̑ к̑ни̑ж̑ны̑
м̑и̑ о̑у̑ч̑ен̑ій̑. въ̑ с̑р̑ца̑ вѣ̑р̑н̑ы̑ лю̑д̑і̑и̑, а̑ мы̑ по̑жина̑
ѣ̑м̑ь. о̑у̑ч̑ен̑і̑е̑ при̑ѣ̑м̑лю̑ще̑ к̑ни̑ж̑но̑ѣ̑. вели̑ка̑ во̑ по̑

²⁸ Часто цей текст у рукописах означається як *Сказання*.

²⁹ Арх. Сергей (Спасский), *Полный месяцеслов Востока*, т. 1: *Восточная агиология*, Москва 1901, с. 158.

³⁰ О.В. Лосева, *op. cit.*, с. 179.

³¹ Текст переданий точно зі збереженням надрядкових знаків і рядків, внесені лише проміжки між словами там, де їх бракує.

30 лѣза бываеѣтъ. Ѡ оуѣнїа книжнаго. иже бо кни
 жнаа́ словеса. часто почипаеѣтъ пѣъ вѣсѣдоу
 35 ѣпѣ съ бѣгомь. и ли съ спѣми моужи. почипаа́
 пррѣкаа́ бѣсѣды, и ѣвльскаа́ оуѣнїа и аплѣскаа́.
 и спѣи ѡцѣ. въсприѣмлетъ дѣша великоуѣю по
 40 лѣзоу. Ѣн же кнѣзь тако же рѣкохѣ. любивъ вѣ
 книгамъ. и иписавъ положивъ въ спѣи софїи.
 юже съза́ и оуѣкраси злѣпомъ, и сребромъ. и съ
 соуды црѣвными. в ней же в годы ѡвѣчныа пѣ
 45 снн кѣ вѣбѣ въсылаеѣтъ. и иныи црѣви по градѣ
 спавлаше, и по мѣспѣ. и даа́ имъ Ѡ имѣнїа сво
 еѣго оуѣрокъ. вела имъ, оуѣчипи лю. и приходи
 ти часто кѣ црѣви. попови достойпѣ часто
 пооуѣчипи лю. понеже помоуѣ еспѣ пороуѣчено
 вѣгомь. и оуѣмножиша прозвоуѣтеры, и людїе
 50 хрѣпїаньспїи. и радовашесѣ іарославъ вида
 много црѣви. и люди крѣпїаны зѣлѣ, и врагъ
 45 сѣповаше. повѣжаеѣтъ новыми люми крѣп
 ѣвльскими. и тако поживъ блѣгочѣпїи. и преда
 спѣ дѣшо в роуѣцѣ гѣви. мѣца, февралѣ въ , к днѣ,
 и вы всѣхъ лѣспѣ іарославъ , ѣ. и , ѣ: —

Якщо порівняти цей текст із тим, який наводить у своїй книзі
 О. Лосева (Пролог РГАДА ТИП. № 162 кінця XIV – поч. XV ст.)³² то, ок-
 рім граматичних і правописних відмінностей, можна помітити і кілька
 змістових. Зокрема, бракує похвали книжкам – рядок 28-ий, після слів
 „Ѡ оуѣнїа книжнаго”: „книгами бо кажемн. и оуѣчимн ксеме пѣти
 покаанїю. и радость дѣвнїю обрѣтаемъ. и въздержанїю Ѡ словесъ
 вѣтвнїхъ. се бо сѣтъ рѣкы напѣюще вселенїю всю. се сѣтъ исхода-
 цага мѣдростї”. У *Повісті временних літ* цей пасаж ще ширший, допов-
 нений словами Соломона про мудрість (Притч. 8, 12, 13, 14–17)³³. Зате
 є доповнення: так опис святої Софїї розширений вказівкою на молитви
 церковної громади і будівництво, очевидно, на її подоби інших церков:
 „в ней же в годы ѡвѣчныа пѣснн кѣ вѣбѣ въсылаеѣтъ. и иныи црѣви
 по градѣ спавлаше, и по мѣспѣ” (рядки 37–38). У літописному опові-
 данні дещо інакше: «в нейже обычныя пѣснн богу въздають в годы обыч-
 ныя»³⁴. Симптоматичною виглядає поява 1-ої особи множини – «ми». Ця
 церковна громада опинилася у тексті поміж князем, який церкву спору-

³² Ibidem, с. 315–318.

³³ С.А. Богуславский, *Текстология Древней Руси*, т. 1: *Повесть временных лет*, Москва 2006, с. 139.

³⁴ Ibidem.

див і прикрасив, і пресвітерами та дияконами, яких, за текстом, теж поставив князь. Друге доповнення (рядки 40-43), яке не має відповідника у літописному оповіданні, у тому ж ключі, стосується обов'язків священика щодо церковної громади: „попови доспойпѣ частю пооучаѣпѣ лю^{дѣ}. понеже помочу єсть пороучено бгѣомъ. ѿ оумножиша прозвочуѣтеры, ѿ лю^{дѣ} хр^{сті}аньскѣ”.

Про Андрія Первозванного, як прийшов у Русь і благословив місце і хрест поставив, де нині град Київ³⁵.

Оповідання про прихід Андрія Первозваного на Київські гори розміщене у день пам'яті святого – 30 листопада, після *Слова про Успення святого апостола* 30 листопада. За спостереженнями А. Пономарьова, воно «відоме у всіх давніх прологах і їх друкованих виданнях»³⁶. О. Лосева зазначає, що у пергаменних списках прологу це *Слово* йшло після притчі Єфрема Сирина *Про праведних і про грішних і про Боже довготерпіння*³⁷. За її спостереженням, для цього *Слова* було використане перекомпоноване літописне оповідання про Андрія Первозваного з *Повісті временних літ*.

С. 577

спѣго аплѣ андрѣа. како прише в русѣю. ѿ влви мѣсто
 5 ѿ крѣпѣ постави. ѿдѣже є нѣтѣ гра кѣевъ юги бл:—
 ѿтѣмоу аплѣ андрѣю живоуцию въ синопѣ.
 ѿ оучацию лю^{дѣ}. ѿ крѣпѣцию народы. ѿ ѿпоудоу
 прѣиде въ корсоунѣ. ѿ слыша како близъ єсть
 10 великыа рѣкы. ѿже нареѣса днѣпръ. ѿсхо
 даци ѿ великыа роуѣа. ѿ восходаци въ вели
 коє море. ѿ добро єсть тою рекою ѿпи, в роу
 сѣю. ѿ ѿпоудоу в римѣ. ѿ възхотѣвъ поиде
 ѿз варлгъ в грекы. ѿ ѿз грекъ пѣнепроу. въ ве
 15 рѣхъ да до волока. ѿже єсть близъ смоленѣска.
 ѿ ѿ волока до ловопи рѣкы. ѿ по ловопи ѿде
 до ѿлмерь езеро великоє. ѿ стого езера великого
 ѿсходить рѣка волховъ. ѿ ѿдепѣ сквозѣ вели
 20 кый новъгра. ѿ възходить въ езеро великоє, не
 во, ѿ того езера оуспѣе възходить. в море варе
 зскоє. ѿ попомочу морю. поупѣ шествѣе даже
 до рима. ѿ ѿ рима попомочу же морю. коспѣ
 ѿпѣиноугра. ѿ ѿ коспѣантинаграда. възхѣ

³⁵ Цей текст у прологах часто означений як *Слово*.

³⁶ *Памятники древнерусской церковно-учительной литературы*, вып. 2, ч. 1, Санкт-Петербург 1896, с. 202.

³⁷ О.В. Лосева, *op. cit.*, с. 224.

- 20 вѣ понѣтъ море великоѣ в негѣ вѣхѣдипѣ рѣка
днѣпрѣ. по помоу днѣпроу, начало и ѿсхѣ.
и зѣ ѡковскогѣ лѣса. и печеть на полоуднѣннѣю
спраноу. и вѣхѣдипѣ вѣ понѣтѣскоѣ море.
и ѿтого же лѣса ѿсхѣдипѣ рѣка двина. на
полоуноциноу спраноу. и вѣхѣдипѣ в море
25 варѣзьскоѣ. и ѿтого же лѣса ѿсхѣдипѣ рѣ
ка волга. и ѿдеѣтъ на вѣспочноу спраноу.
и вѣхѣдипѣ семидесатѣ оустей вѣ море хва
лижькоѣ. и по той волзѣ поутѣшествѣе,
и з роусѣа в болгары. и вѣ хвалисы. иже ѣсть
с. 578
- 30 на вѣспокѣ вѣ жревіи симовѣ. а по двинѣ вѣ вар
гы, а з варгѣ к римоу. и до племени хамова.
днѣпрѣ же вѣхѣдипѣ вѣ понѣтѣскоѣ море трѣми
оустѣи. иже зѣветсѣ море рѣскоѣ и по помоу мо
рю оучилѣ спѣи андрѣи. и ѡпоудѣ вы ѣмоу
35 шествѣе в рѣ. и градѣи по днѣпроу вѣ верхѣ.
и по смѣтрѣнѣю бжѣю. спа по горами на вѣзѣѣ.
идѣѣ же ѣсть нѣтъ грѣ кѣвѣ. и зоуѣтра вѣспа.
ре соуцимѣ с нимѣ оучѣникомѣ. видипѣли сѣа горы.
яко на сѣа горахѣ, вѣсѣлѣѣтъ блгѣ бжѣа. и воудѣ
40 пѣ зѣ градѣ великѣ. и цркѣи многы хоцѣѣтъ блгѣ
вѣзвѣигноути. и прѣсвѣпниѣ спѣмѣ крѣнѣѣмѣ.
всю зѣмлю роускоу. и вѣше на горы и блѣи а. и по
молиса бгѣу и постави крѣпѣ. и ѡпоудѣ сътво
ри шестѣе ко великому новогрѣу. и ѡпѣдоу
45 к римоу. вѣ пѣлопонѣ же ѡспровѣѣ. распѣпѣ
вы за хѣ. ѡ агеѣта антипата. пѣѣм же в срѣѣ.
раѣиѣ спѣи апле андрѣю. блгѣи и зѣмлю на
шу. и проѣбразовавыи намѣ спѣоѣ крѣнѣѣ. *
мы прѣидѣхомѣ. ѡ чѣпѣнаго князѣ владимира. раѣ
50 нѣса насѣблѣвыи оучѣнѣѣмѣ всю всѣленѣю. раѣиѣса
[оу]чениѣе хѣѣ. и оучѣпѣлю нашѣ, и не прѣспѣаймо
[молас]а за ны. сѣѣ бѣѣю, и сѣѣ аплы. с нимѣ же всѣ
[члѣвк]ы ѡ льспѣи и зѣбавистѣ. прѣспѣоѣще прѣпѣлѣ
[Хвѣ]и вашими млѣпѣвами, и мы да и зѣвоудѣ
55 [...]вѣ. слаѣѣще спѣоѣю пѣрѣю. ѡѣца и сѣна и спѣго
[Дхѣ]а нѣѣтъ и прѣно и вѣ вѣкы вѣѣкомѣ: —

Якщо порівнювати з текстом, який опублікувала Ольга Лосева за Прологом РГАДА Тип. № 164 першої половини XIV ст. з закінченням за списком ГИМ Син. № 247 другої половини XIV ст., то відмінності стосуються традиції називання топонімів (наприклад, **Црюдград – Коспѣлѣниград**), і загалом текст *Замойського рукопису* дещо повніший, що видно з двох наведених нижче прикладів:

	Замойський рукопис	Публікація О. Лосевої ³⁸
P. 4–6	и слыша тако близъ естъ великыя рѣкы. иже нареѣса днѣпръ. и схо дцѣ ѿ великыа роуѣа. и восходцѣ въ вели коѣ море . и добро естъ пою рекю ипн, в роу сѣю. и ѿпоудох в римъ.	И слыша тако близъ естъ Оустъе Днѣпрское. И лъзѣ естъ тѣда и Ти в Римъ
12–15	и спого ѣзера великого и сходнпѣ рѣкѣ волховъ. и идеѣтѣ сквозѣ вели кый новъгра. и възходнпѣ въ ѣзеро великоѣ, не во,	Из негоже о Зера потечеть Волхо въ. И течеть въ езеро великоѣ Нево

Чудо про дітище

Цьому чудові приділено чимало уваги у дослідженнях, присвячених *Житію святого Миколая*. Сказання про чудо Миколая Мирликійського про дитя, написане у 90-і роки XI ст., збереглося у численних списках XV–XVI ст. Олександр Багрій вказує на існування 2-х редакцій оповідання: повної і короткої³⁹. Ольга Устинова говорить про три редакції: повну, скорочену і коротку⁴⁰.

Текст зі Замойського збірника привернув увагу Еміля Калужняцького, який у своєму описі львівських рукописів наводить його дослівно⁴¹. Оповідання *О дѣтище*, на думку дослідника, демонструє психологічні особливості світосприйняття руської людини, а також свідчить «про цікавість киян і про крайню нескладність давньоруських форм звертання, що панували між окремими верствами тодішнього суспільства»⁴². Дрібні відмінності поміж різними списками цього оповідання теж можуть стати матеріалом для студій вже над світосприйняттям пізніших переписувачів та читачів оповідання.

³⁸ Ibidem, с. 335.

³⁹ О.В. Багрій, *Киевский список „Чуда свт. Николая об утопшем дѣтище“*, „Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук“, т. 19/2, 1914, с. 265.

⁴⁰ О. Устинова, *К вопросу о жанровой специфике „Сказания о чуде Николая Мирликийского об утопшем дѣтище“ (конец XI в.)*, „Русская филология. Сборник научных работ молодых филологов“ 11, 2000, с. 14.

⁴¹ Е.І. Калужняцкий, *op. cit.*, с. 229–230.

⁴² Ibidem, с. 229.

С. 679

чю̑ дѣ спїго николаы. ѿ депици и̑ в кнїевѣ,
 въ и̑спиноу, глѣы бжїа̑ сътвориши. и̑ вса хва
 лы єго. іаже сдѣла̑ не токмо в животе. мно
 га чюдеса сътвори. но и̑ по смр̑пи, кпо не ди
 5 витса слышавъ, дивна̑ чюдеса. непокмо
 бо въ єдиной з̑емли. или въ єдиной власпи.
 но вса п̑д неба̑ и̑сполниса. бжїи̑хъ чюдесъ
 и̑ спїго николаы. иди въ грѣкы, тамо оуди
 10 влаю̑тса. и̑ по всей земли николѣ̑ оудивла
 ютса прїиди в роу̑сь и̑ вижѣ. іако нѣ̑ града ни
 села. и̑дѣже не бѣша чюдеса многа̑. оумно
 жена спїго николаы. но се вы скажю. сътвори
 са чудо въ градѣ кнїевѣ. приспѣвши па
 15 мапи сп̑боу мчнк̑оу бориса и̑ глѣва. прихо
 даще множество люде̑. ѿ встѣхъ гра̑ и̑ селъ.

С. 680

на празникъ сп̑ою̑ мчник̑оу. моужь нѣкый въ
 градѣ кнїевѣ. великоу вѣроу̑ имѣ ко єп̑моу
 николѣ̑. и̑ къ сп̑омоу̑ мчнкоу̑ борисоу̑ и̑ глѣ
 20 воу̑. и̑ влѣзъ в лодѣ̑ю и̑ пойдѣ к вышгородоу̑.
 поклонитса гровоу̑ сп̑ою̑ мчник̑оу̑. борисоу̑
 и̑ глевоу̑. и̑ приготови свѣща̑ и̑ теміанъ.
 и̑ просфоу̑ры іаже на почтѣ̑ празник̑оу̑. тамо
 поклонивса̑ и̑ веселивса̑ д̑ховно. возврати
 25 са во своа̑си ра̑цѣса. єще ємоу̑ пловоу̑щоу̑
 по рѣце по днѣпроу̑ю жена же єго дръжаци
 депиць на роу̑цѣ̑. възрѣ̑мавшии̑са. и̑споу̑
 спи дѣпиць во водоу̑ и̑ оупо̑пе. ѿць же на
 ча терзати влась̑ главы̑ своє̑а̑ глѣ. оу̑вы
 30 мнѣ̑ сп̑ый̑ николает. сего ли ра̑̑ вѣроу̑ великоу̑
 имѣхъ к тобѣ̑. єже не съблюде̑ моє̑о чада
 ѿ оупо̑пѣ̑нїа̑. кпо наслѣдникъ боуде̑ моє̑
 моу̑ скровицью. кпо начне̑ть памат̑ь пво
 35 рити тобѣ̑ свѣплоу̑. моє̑моу̑ заспоу̑пни
 коу̑. комоу̑ повѣ̑мъ ма̑т̑ь пво̑ю̑ великоу̑ю̑
 єже и̑злїа̑ на весь миръ. и̑ мене оубога̑го єже
 оупо̑пе чад̑о моє̑. хопѣхъ єго воспитати
 в наказанїи̑. ѿглашаю̑щї пво̑и̑ми чудо
 40 пворенїи̑. дабы̑ и̑ по смр̑пи хвалилса̑. ѿ
 и̑же мой̑ п̑д̑ памат̑ь пворит̑ь. сп̑го ни
 колаы. новоисп̑и̑ноу̑ св̑апче̑ немнѣ̑ єси

досадила нò ñ сѡбѣ. оўже во вòрѣ преста
непть памапть твоя в домоу моёмъ. азъ оў
во спаръ ñ скончана ѡждаю. аще вы еси
хотѣлъ. ñзбавипи ñзбавилъ бы еси. нò
самъ еси сътворилъ попленте. еже еси

45

с. 681

нейзалъ ñзводы. моего единого чада.
ци мниши ма невѣдающа твоя чюдеса.
Кпо ñзбави прѣи моужь ѡ смрпни. кпо ñзба
ви арикова сна ѡ срачинъ. кпо ñз ñа моря,
ñзвлече, ñ въ единъ ча ѡбрѣтеса въ клѣ
пи своен. ñ ñна бесчислена чюдеса. ñх же ꙗзы
къ члѣкъ не можетъ ñзрѣци. но ѡче спѣи ñ ви
жь вѣроую вса товѣ възможна такò хоще
ши но моа безаконна превозмогша. ннѣ
разоумѣхъ ñ познѣ заблудивъ. оўбо бы
оўпопивса то аще быхъ съхранилъ заповѣ
бжїю. непорочно то вса бы ми тварь покори
ласа. аки адамоу преже преспоупленна ñ
в раи ннѣ же вса тварь нама възстаепть.
вода топипть. ñ зверь расперзаепть. ñ змїи
пожираепть, молонна палипть. ñ ппници
расперзаюпть. скопъ расвѣрепеса попи
раепть члѣкы. ñ оўмерьшьвлепть. хлѣвъ
намъ даннны на пицию. многожы горлане
препекъ. смрпни предаепть. повеленноє
вгомъ творипть. мы же словесни дшевни.
въ ѡбразъ бжїи створени. ñ не можемъ
тверда держати оўма. ко своему творцю.
Нò спѣи ѡче николает. не прогнѣвайса на
ма. толь много дерзноу рѣци. не ѡчаю во
са твоего спна. певѣ помощника имѣю.
жена же его перзаюци своа власы. вїашеса
поланинома. такосимъ бывшимъ, до
ехавшимъ до града. ñ внидоша в домъ сво
ñ скорбаше. приближышиса ноци скрыи

50

55

60

65

70

75

с. 682

на послушанїе всѣмъ призываюши спго
николоу. архїерей хвѣ оудивн чюдо. его же
въ прежнихъ родѣхъ не бысть. дима оупо
пшеє ñз рекы принесе ноцию. ñ положи ма на

- 80 полатехъ спѣіа софилъ . живо ѿ невреженно .
приспѣвши же оупренеі мѣпвѣ . понама
рю же въ цркъвь вшѣшю . ѿ оуслыша гла депи
нъ на полатѣхъ . ѿ споіаше размышлѣа
надолгъ ча . токмо оубо женоу поуспи на по
85 лапи . ѿ ѿде к полатникоу . ѿ нача с нимъ
кориписа . ѿ рѣ полатникъ ѿ не вѣмъ что
глши . ѿ рѣ понамарь сѣ іавѣ ѡблченъ ёси .
дѣпти вопїдтъ на полатѣ . полатникъ же
оубоіаса . ѿ вземъ свѣщю ѿде к замкоу . ѿ ви
90 де ёго нероушена . ѿ гла дѣпниъ слыша . ѿ
вшѣша в полатоу . ѿ видѣша дитѣ лежа
це мокро прѣ ѡбразомъ спго николы . ѿ не оу
меіуще чего домыслипн . ѿ повѣдаша ми
прополипоу . мипрополитже ѡправа оу
пренюю . ѿ посла проповѣника въ своръ по
105 торгоу . чіе дитѣ лежить на полатѣ спѣ
а софѣа . ѿ стекошасѣ вси гражане чюда
цесѣ ѡкоудѣ ѡбрѣтесѣ депице на пола
тѣ мокро . ѿ прїиде ѡцъ депица . чюдоу дн
100 випсѣ . ѿ видѣвъ позна ёго . ѿ ѿде к женѣ
своёі ѿ сказа ёі все порядоу . ѡна же неме
длѣици . понеси моужю своёмоу ѿ рѣ . чемоу
не разоумѣеши спго николы чюдопворе
ниа . тако же ѿнога сътвори . пекши и ско
105 ро позна чадо своё . ѿ не врѣгоуци дѣпница .

С. 683

- ѿ припаде ко ѡбразоу спго николы . словесѣ
жалоспнымн глше ѿ молѣнисѣ моужоу же
далече споа . съ страхомъ слезы ѿспоушаше .
слышѣиі же вси людїе печехоу . ѿ видѣ
110 пн чюдо сїе . ѿ весь гра стечесѣ . славици ба
ѿ спго николоу . мипрополитъ же сътво
ри празникъ чпнъ . аки на памѣть спго
николы славице спгоію прцю . ѡца ѿ сна ѿ спго
дха .

Текст, який подає архимандрит Леонід за троїцьким пергаменним рукописом XIV ст.⁴³, має кілька незначних розширень. Так, у 9-ому ряд-

⁴³ Арх. Леонид, *Житие и чудеса св. Николая Мирликийскаго и похвала ему. Исследование двух памятников древней русской письменности XI века*, Санкт-Петербург 1881, с. 90–93.

ку розширюється «територія дивування» чудами святого Миколая: не лише греки, але „и в латинѣ чѹдатсѧ, и в сѹрѣхъ хвалѧтсѧ”. У рядку 57: „оупивсѧ тѹгою” замість „оупопивсѧ”. У рядку 100-му пояснення, чому чоловік, побачивши дитину, зразу побіг до жінки: бо „и не имѣше вѣрѹ”. А також ряд синонімічних слів: „пловочцоу” / „ѣдѹцню” (р. 24), „клѣпи” / „хлѣвинѣ” (р. 50–51), „корипсѧ” / „которатисѧ” (р. 87), „Ѡправаѧ” / „Ѡпѣвѣз оупренюю” (р. 94–95).

Власне усі три давньокиївські оповідання у складі *Замойського збірника* свідчать насамперед про киевоцентричність чи, радше, софієцентричність настанов переписувача, який з великим пієтетом і відповідальністю готував рукопис для полоцького Софійського собору, бачачи між ним і Софією Київською особливий духовний зв'язок. Оповідання про освячення Софії, з тими незначними, але присутніми корективами, що відрізняють його від аналогічних проложних текстів, як і від літописного оповідання, відповідні до присвят переписувача – еромонаха Алексія і цілком узгоджуються з зауваженням Я. Щапова щодо приналежності бібліотеки клірові собору. Безпосередньо зі Софією Київською і її іконою Миколая Мокрого пов'язане чудо *Про немовля*, яке, як виглядає з досліджень прологів, не було їх характерною частиною. Особливість давньокиївського сприйняття святителя Миколая проявляється і в загальній великій увазі до святого, житію і чудам якого присвячено понад 70 сторінок. Оповідання про прихід Андрія Первозванного на київські гори розповідає про вибраність Києва, в якому „засіє благодать Божа”.

Принагідний огляд збірника відкриває ряд питань, на які можна було б відповісти при подальших різнопланових дослідженнях. Насамперед це стосується композиції рукопису: наскільки вона відповідала усталеним традиціям і як узгоджувалася з посвятою книги Софії Полоцькій. Чимало проблем пов'язані з походженням текстів, зокрема й апокрифічних, яких, можна припустити, дещо більше, ніж увійшло до Франкових *Апокрифів і легенд*. При цьому можна знайти достатньо мотивів і сюжетів, характерних швидше для Католицької, аніж Православної Церкви. Багато цікавого можна вичитати у принагідних записках читачів різного часу на маргінесах, які фіксують реакцію на прочитане і на окремі події життя.

Spis treści

Wstęp	7
Agnieszka Groniek Treści przedstawień <i>Króla Chwały</i> w zachodnioruskiej sztuce cerkiewnej XV–XVI wieku	9
Дарія Сироїд Давньокиївські оповідання у <i>Замойському рукописі</i> поч. XVI ст. (з фондів наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка, шифр 203.III).....	27
Joanna Tomalska Ikonostas supraski: problem atrybucji.....	43
Halina Czuba Покрайні записи на сторінках рукописних учительних Євангелій XVI–XVII ст.	59
Nataliia Sinkevych Kijowski sobór Sofijski w okresie unickim (1596–1633)	81
Anna Warzecha <i>Epitrachelion</i> z fundacji hospodara Jeremiego Mohyły w skarbcu klasztoru Franciszkanów w Krakowie	101
Dagmara Onichimowska, Agnieszka Groniek Ikona <i>Matki Boskiej Hodegetrii</i> z pierwszej połowy XVII wieku w zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu	113
Aleksandra Sulikowska Spory o obrazy w dawnej Rzeczypospolitej	123

Studia o kulturze cerkiewnej w dawnej Rzeczypospolitej

Redakcja
Agnieszka Groniek, Alicja Z. Nowak

Kraków 2016